

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ

Анотація. У сучасному світі патріотичне виховання має особливий предмет дослідження. Більшість теоретиків ретельно вивчають цей напрямок контексті нових ідеологічних й геополітичних парадигм. Складне історичне минуле більшості держав та глобальні виклики сучасності призвели до того, що сучасні науковці свідомо уникають формулювання, яке напряду пов'язує процес формування людської ідентичності з національністю у процесі патріотичного виховання. У низці проаналізованих досліджень проблема патріотизму розглядається переважно в контексті громадянської та критичної освіти. Щоб запобігти виникненню конфліктних ситуацій теоретики пропонують різні моделі лояльного / конституційного патріотизму засновані на демократичних принципах, моралі та міжнаціональній толерантності. Однак жодна з концепцій й до цього часу не реалізована в повному обсязі, адже ідеали ліберального патріотизму часто не відповідають реаліям життя, або ж ігноруються політичними системами держав і наддержавних утворень. Попри ці недоліки, сучасні держави приділяють увагу підготовці науково-педагогічних кадрів, які формують патріотичну ідентичність нових поколінь. Для них важливо, щоб педагоги якісно інтерпретували засадничі принципи нової патріотичної політики, не викривляли її ідейного змісту. Показово, що у високорозвинених економічно країнах світу виховання патріотизму продукується через призму мультикультуралізму й космополітизму з метою формування наднаціональної / глобальної ідентичності. Проте, у постколоніальних, посттоталітарних країнах і тих, які є слабо розвинені економічно, або мають прикордонні конфлікти більш виразним є саме національно-патріотичне виховання, яке також має певні відмінності. Радикалізація й викривлення деякими такими державами істинного змісту й суті національно-патріотичного виховання подекуди насторожує

міжнародну спільноту й надає національно-патріотичному вихованню негативного забарвлення.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, національна ідентичність, громадянська освіта, конституційний патріотизм, лояльний патріотизм, глобальне громадянство, національна гордість, моральне виховання, критичний патріотизм, космополітичний патріотизм.

Постановка проблеми. У другій половині XX століття у світі розпочався процес повзучої глобалізації й інтернаціоналізації, який наповнив повоєнний світ новим поступом. Нове століття задекларувало себе як століття без кордонів, століття відкритих можливостей, прозорості й мобільності. Також змінились підходи у вивченні соціогуманітаристики. Зокрема, після півстолітнього напування тоталітарних етноцентричних, расових та класових ідеологій у світі змінились підходи до вивчення патріотичного виховання. Нині ця тема залишається надзвичайно актуальною у більшості країн світу й потребує ретельного осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема широко досліджується науковцями Америки, Європи, Азії, Африки й Австралії. У дослідженні використані наукові доробки авторів з США, Німеччини, Великобританії, Польщі, Ізраїлю, Сінгапуру, Гонконгу, Китаю, Індії, Пакистану, Зімбабве, Руанди, Південної Африки та ін., які доводять, що по всіх континентах при вивченні патріотичного виховання активно впроваджуються європейські та американські принципи орієнтовані на формування позанаціональної / глобальної ідентичності. Водночас у багатьох країнах пропагуються форми лояльного патріотизму. А в державах, які є слабо розвинені економічно, або мають прикордонні конфлікти більш виразним є саме національно-патріотичне виховання [1-49].

Формулювання цілей статті. Проаналізувати погляди теоретиків-сучасників на проблему патріотизму у XXI столітті.

В сучасній закордонній науково-педагогічній думці тема патріотизму (національної гордості або ж критичного патріотизму) досліджується з позицій і тенденцій сучасності в контексті громадянської освіти. Геополітичне положення країни чи регіону, культурні й ментальні трансформації визначають зміст таких досліджень. Погляди частини американських та європейських науковців на проблему патріотизму подекуди сформувались під гаслом «єдність у різноманітності». Досліджуючи лояльну патріотичність американців Елізабет Сухай, Брайан Кальфано та Райан Доу наголошують, що американці отожднюють себе з кількома групами – національними, расовими та релігійними і це є вагомим фактором, оскільки норми відповідних ідентифікаційних груп

впливають на рівні патріотизму індивідів [14]. Водночас, на думку інших американських авторів, лояльний патріотизм, який нині набирає розмаху може призвести до міопічного розуміння історії, нездорового ставлення до переваги щодо інших культур і примусового почуття прихильності до своєї батьківщини [29].

У країнах-членах ЄС між освітою для національного та глобального громадянства постає й питання європейського громадянства та приналежності. У контексті інтеграції цих суспільств часто використовуються космополітичні та позанаціональні концепції покликані сформувати не громадянина з певною національною ідентичністю, а громадянина світу чи регіону. Тому, особливу увагу теоретики приділяють вихованню універсальних громадянських якостей, результатом яких має стати культивування суб'єктивного почуття членства в єдиній світовій спільноті. На їхню думку, це є життєво важливим у питаннях, що стосуються стійкості та справедливості [33]. Проте, такий концептуальний напрямок є досить складним, особливо для Європи, де присутня проблема інтеграції іммігрантів, які мають потужну національно-патріотичну гордість [41]. Окрім того, європейська політика сприяння єдиному громадянству через освіту має відповісти на питання: який тип громадянства пропонує європейська освітня політика; і за допомогою яких цінностей ця політика намагається побудувати почуття спільності серед різноманітних народів Європи у майбутньому? [6].

Однією з популярних концепцій цього напрямку є модель конституційного патріотизму німецького теоретика Юргена Хабермаса. Згідно з якою, громадяни повинні ідентифікувати себе з раціональними, конституційними принципами й успішним демократичним політичним порядком [32]. Однак, на думку Кетрін Тонкісс, конституційний патріотизм передбачає прихильність до набагато більш вільного руху осіб через політичні кордони, ніж раніше визнавали теоретики. Застосування такого підходу, провокує деякі виклики стійкості спільного правила на основі принципів, а не ідентичності. Також конституційний патріотизм більш важко реалізувати через неповну лібералізацію прикордонного контролю [21].

Деяко схожих думок дотримується Антоніо Палумбо з Палермського університету Палермо (Італія). Він наголошує, що «замість того, щоб взагалі відкидати патріотизм як небажане і / або ірраціональне явище, ми повинні розуміти, як розрізняти альтернативні форми патріотизму, досліджуючи, які конституційні реформи можуть знадобитися для підтримки тих форм патріотичної ідентифікації, які морально бажані. Я стверджую, що для розквіту бажаних форм патріотизму (що я називаю етичним патріотизмом) потрібно політичне середовище, де існують форми субсидіарності, функціональне представництво та місцева участь об'єднуються для створення більш демократичної та децентралізованої

системи управління». Саме етичну модель патріотизму він пропонує для постнаціональної держави, подібної до ЄС і пропонує переглянути європейський конституційний проект, щоб зробити його менш елітарним і більш відкритим для впливу та участі знизу [4].

Окремі теоретики з США взагалі пропонують розвивати модель «освіта громадян світу» Цей тип громадянської освіти повинен включати навички критичного мислення, які є педагогічними і дозволяють проводити міжкультурні дискусії, які охоплюють усі сфери громадськості, а також заохочують чуйні та соціально справедливі дискурси. Водночас універсальні та національні елементи також повинні бути включені в усі системи громадянсько-відповідальної освіти [8].

Загальна теза, яку прагнуть донести науковці зводиться до того, що патріотичне виховання сучасності не повинно бути агресивним або ж расово нетерпимим, як це було у попередні історичні періоди й подекуди сьогодні. Саме на гуманності патріотизму акцентують свою увагу науковці, які стверджують, що сучасний патріотизм повинен враховувати принципи критичної расової медіа грамотності та концептуальне розуміння критичного патріотизму [1]. І хоча такі критичні підходи широко застосовуються в навчальних закладах Англії глобальна освіта з питань громадянства у цій країні все більше переорієнтовується на те, щоб задовольнити законні зобов'язання просувати фундаментальні британські цінності [37]. Частина британських науковців пропонують оновлений погляд щодо громадянської освіти – космополітичний, який сприяє національній приналежності та лояльності, часто орієнтуючись, явно або неявно, на студентів з меншин або мігрантів. Аналізуючи навчальний план з питань громадянства для Англії та звіти про якісні дослідження з викладачами, теоретики зауважують, що британські вчителі відбивають місцеві, національні, європейські та глобальні аспекти громадянства. Висловлюючи стурбованість етнонаціоналістичними поглядами деяких студентів, вони працюють, щоб взаємодіяти й розширити досвід студентів [5]. Проте, часто перешкодою для реалізації цих стратегій є заплутані урядові програми й зобов'язання щодо європейської та / або глобальної громадянської освіти [18]. Як наслідок, дехто з науковців висловлює думку, що виховання глобальної, а не національної свідомості має відбуватися через релігійну освіту [2]. Інші науковці схильні вважати, що єдиною обґрунтованою політикою для британських шкіл є прийняття позиції нейтралітету і викладання цієї теми як спірного питання. Вони демонструють, що серед британських викладачів і студентів існує загальна підтримка нейтралітету в навчанні патріотизму, і що в даний час бажана практика в класі полягає у вирішенні патріотичних ідей у контексті відкритої дискусії [28].

Взагалі, європейська та / або глобальна інтеграція вплинула на більшість навчальних програм з питань громадянства. У більшості з них концептуалізується наднаціональне громадянство та його відношення до національного громадянства та інших груп різними способами. Хоча часто навчальні програми залишаються зосередженими на державі-державі й використовують європейське громадянство як засіб виключення «неєвропейців». Така ситуація спричинена тим, що навчальні програми з питань громадянської освіти розроблені на національному рівні з обмеженим вкладом європейських інституцій [7]. Тому теоретики закликають зважати на результати наукових дискусій щодо наднаціональних й космополітичних способів створення і виховання громадянства [42]. П'єр-Етьєн Вандамме взагалі пропонує змінити політичний етос громадян з багатих країн, зробити його космополітичним завдяки освіті. На його думку, ці суспільства повинні усвідомити деяку справжню турботу про іноземців і відновити національну ідентичність. Децентрацію, емпатію, критичне мислення, розуміння соціальної дійсності та соціальне змішання можна покласти в основу формування кращого внутрішнього суспільства – вважає він [35].

На порядку денному у європейських теоретиків також стоїть подолання проблем несумісності патріотизму з правами людини. Тому, подекуди пропонується, що «зближення» між патріотизмом і правами людини в контексті критичної освіти має враховувати, що патріотичні почуття (як форма любові до своєї країни) є особливою формою «емоційної освіти». Таким чином, викладання як патріотизму, так і прав людини буде доречним в контексті «критичної педагогіки емоцій», що викличе емоційні зобов'язання патріотизму й прав людини та наслідки цих зобов'язань [30].

Варто відзначити, що політика єдиного громадянства ЄС має менше успіхів у країнах, які перебували під сферою впливу СРСР, а нині межують з РФ. Наприклад, у Польщі й до цього часу більшість шкіл мають консервативний та націоналістичний характер. Такі думки висловлює польський дослідник Пьотр Жук, який використовує дані опитувань, аналізує політичні програми й постулати щодо освіти, висунуті консерваторами, і цитує вірші, що підкреслюють національну ідентичність з підручників, які використовуються в школах для навчання навичкам читання. На думку автора, можна помітити, що націоналісти створюють атмосферу неприйняття іммігрантів, що впливає на расизм у шкільних коридорах. У його статті «Nation, national remembrance, and education – Polish schools as factories of nationalism and prejudice» також розглядається феномен так званих шкільних палат національної пам'яті, які є частиною патріотичних ритуалів, що практикуються польським суспільством. Автор підкреслює, що націоналізм є основою для змін в історичних програмах навчання, які є частиною освітньої реформи, що

здійснюється урядом Право і Справедливість (PiS). Культурна м'яка сила, яка використовується, щоб зробити реальність більш «національною», доповнює адміністративну і політичну жорстку силу партії PiS – обидва інструменти використовуються для створення авторитарно-націоналістичного бачення соціального порядку [36].

Дещо відмінними є ідеї національно-патріотичного виховання в Україні. Як наголошує Каріна Коростеліна (Університет Джорджа Мейсона, штат Вірджинія, США), в Україні історична освіта підкреслює ідею жертви як ядра національної ідентичності та ставить Росію як гнітючого та агресивного ворога [20]. З такою думкою авторки можна погодитись, адже в Україні національно-патріотичне виховання зумовлене швидше не внутрішніми, а зовнішніми чинниками. Відсутність упродовж усього періоду української незалежності національно-патріотичного виховання призвело до подвійної ідентичності, яку використала Російська Федерація (РФ) для розколу українського суспільства і подальшого військового вторгнення на територію України. Не є секретом, що після розпаду СРСР його правонаступниця РФ не відмовилась від гегемоністських прагнень. У геополітичному відношенні Україна й надалі вважалась її сферою впливу. При цьому, слід зауважити, що національно-патріотичне піднесення в Україні має локальний й оборонний характер. У ньому відсутні загарбницькі амбіції, расова й національна нетерпимість. Він є лише відповіддю на проросійську ідентичність значної частини української політичної еліти з антиукраїнським забарвленням, нездатної відстояти українську державність. Фактично українське національно-патріотичне піднесення, яке зародилось в незалежній Україні, є рухом, покликаним зберегти національну й етнічну самобутність народу.

Навіть більше, «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» базується на принципах «розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України». Основна мета стратегії – консолідація, розвиток українського суспільства та формування української ідентичності, яка є доволі розмитою. Адже упродовж тривалого часу відбувалося перетворення українського інформаційного простору на поле маніпуляцій суспільною свідомістю, з метою продукування ціннісної дезорієнтації [49].

Польща й Україна не єдині країни «соціалістичного блоку», які звертаються до національно-патріотичного виховання. Такі тенденції помітні в країнах Прибалтики. А

Фінляндія хоч і рухається в напрямку багаторівневої концепції громадянства, проте для неї національне громадянство залишається ядром і основою ідентичності [34].

Абсолютно протилежними є підходи до національно-патріотичного виховання в РФ. Росія прагне приєднати громадянство до державного національного простору, заохочуючи державний патріотизм з позицій зміцнення російської мови [34]. Досліджуючи національно-патріотичне виховання в сучасній РФ Анна Саніна робить наголос на тому, що зовнішні події відіграють велику роль у формуванні патріотизму, оскільки російське суспільство консолідується не шляхом вироблення позитивних цінностей, а на основі негативних факторів, наслідком яких є лише сліпий, а не конструктивний патріотизм [3]. Доповнює цю логіку військова версія патріотичного виховання, яка має на меті відкрито заохочувати військову службу. При цьому російська держава намагається залучити ветеранів Афганістану і чеченських війн до діяльності, пов'язаної з військово-патріотичною освітою та її поширення у військовій та цивільній сферах [13]. З метою військово-патріотичного виховання молодим росіянам дається спотворене уявлення про російську історію і місце Росії у світових справах [31]. Для досягнення цієї мети в РФ створено патріотичні клуби для дітей, підлітків та молоді. Проте ці клуби не наближаються до стереотипів, які пропагують державні патріотичні освітні програми. Існує великий розрив між патріотичними наративами й практиками активістів, і очікуваннями Кремля [27].

Деяко іншими є підходи до патріотичного виховання в країнах Азії й Африки. Так, ізраїльські науковці побоюються, що соціальна згуртованість ізраїльтян слабшає, і це у свою чергу може призвести до того, що різні фракції в суспільстві не зможуть працювати разом. Тому ними була запропонована модель космополітично-патріотичного виховання в Ізраїлі. Ізраїльський теоретик Еран Гусаков зробив перший крок, необхідний для систематичного вивчення проблеми освіти для патріотизму, як рішення для побудови соціальної солідарності між різними групами ізраїльських громадян. Він розглядає обґрунтування та практичність космополітично-патріотичного виховання як заміника унікального місцевого патріотичного виховання в сучасному Ізраїлі й наполягає на тому, що освіта космополітичного патріотизму є недостатньою для поточної суспільної та політичної атмосфери в Ізраїлі [15]. Враховуючи те, що в Ізраїлі й до цього часу триває ізраїльсько-палестинський конфлікт, питання патріотизму тут є особливим. Ізраїльське міністерство освіти очікує, що й арабська національна меншина Ізраїлю виховуватиме студентів відповідно до цінностей єврейської держави, проте арабське суспільство очікує від своїх шкіл виховувати своїх дітей відповідно до арабських національно-культурних цінностей. Це створює певну конфліктність в ізраїльсько-арабському середовищі.

Відповідаючи на ці виклики представники арабської меншини розробили стратегію подолання національної ідентичності студентів, не порушуючи необхідного балансу. В першу чергу, ними було вибудовано приховану навчальну програму шляхом маніпуляцій в офіційній відкритій навчальній програмі [22]. Однак, ухвалення Ізраїльським кнесетом 19 липня 2018 р. закону, який оголошує Ізраїль єврейською національною державою загрожують ще сильніше розколоти ізраїльське суспільство, адже арабська меншина вже давно звинувачує владу у дискримінації [50].

У 1997 р. в школах Сінгапуру була створена програма національної освіти з метою впровадження національної ідентичності та цінностей у молоде покоління. В основу цієї системи освіти було покладено модель критичного патріотичного виховання. Разом з тим, педагогам у школах відводилась важлива роль – формування спільного почуття національності серед своїх учнів [10]. Сінгапурські фахівці вважають, що ефективне викладання національної освіти вимагає від вчителя почуття відданості та особистої переконаності. Вчитель повинен продемонструвати впевненість у тому, що сказано і викладено в класі й, що більш важливо, через свої особисті цінності та переконання. Іншими словами, вчитель повинен бути патріотичним. З цією метою в Сінгапурі вивчаються різні типи патріотизму серед вчителів-стажерів задля з'ясування як ці типи патріотизму впливають на їхнє сприйняття цінностей громадянства, важливість національної освіти [9]. Як наслідок теоретики приходять до думки, що конструктивний патріотизм може бути кращим терміном для опису типу патріотизму, який нині спостерігається у викладачів Сінгапуру [40].

Цікавим є досвід національно-патріотичного виховання в Китаї та колоніальному Гонконгу, де громадянська освіта була деполітизована. Однак, після відновлення китайського суверенітету у 1997 році уряд Гонконгу запровадив новий національний освітній проект, який мав на меті побудувати націоналізм і патріотизм. За активної участі держави й громадянського суспільства в просуванні національної освіти відбулися певні кардинальні зміни в шкільній системі – реформа навчальної програми отримала забарвлення в бік національної ідентичності та тематики Китаю. З'явилась націоналістична або патріотична позакласна діяльність і ритуали. Було збільшено навчання вчителів для проведення національної освіти [44]. Це викликало опір у значній частини громадськості Гонконгу, яка відстоює принципи деполітизації національної політики. Низка теоретиків з Гонконгу, взагалі вважають, що викладачі, які у своїй діяльності спиралися на поняття моральної та громадянської освіти були більш успішними, ніж ті, що апелюють лише до морального та національного виховання студентів [25]. Ця дискусія набула ще більшої гостроти після того, як уряд Гонконгу

оголосив про наміри запровадити моральну та національну освіту як обов'язковий предмет у початкових і середніх школах у 2010 році. Зміст суперечки полягав у тому, що уряд і його прихильники стверджували, що ця тема допоможе прищепити високе почуття національної ідентичності у дітей і не є формою промивання мізків. Водночас, на думку деяких теоретиків, це суперечило політиці місцевих християнських шкіл, оскільки більшість з них мали власну релігійну освітню програму протягом багатьох років. Розбіжність полягала у тому, що християнський дискурс пропагує множинну ідентичність, умовний патріотизм і загальнолюдські цінності. І наполягає на тому, що ці принципи є більш притаманними для громадянської освіти [45]. Зусилля уряду Гонконгу зробити освіту більш національною дали змогу теоретикам і вчителям поглянути на цю проблему з обох боків. З одного боку, вчителі Гонконгу все одно критично розуміють національну ідентичність та патріотизм; наполягають, що політику треба навчати раціонально. А з іншого – вважають, що викладання політики раціональним способом, не звертаючись до емоцій, не підсилить ні почуття національної ідентичності, ні їх патріотизм [46]. Водночас аналіз взаємовідносин між сприйняттям політичної соціалізації, диспозиціями критичного мислення та національними установками свідчить про те, що критичне мислення опосередковує державний вплив шкільного навчання на політичні установки громадян Китаю і Гонконгу [17].

Проте Китай є непохитним у своїх намірах щодо національної політики в освіті. Як відомо, ще у 1990-х роках в Китаї відбувся новий сплеск націоналізму. Ці тенденції чітко показані в оглядах впливових літературних творів з антиамериканськими та антияпонськими темами, а також історичних романах, які відтворюють патріотичних національних героїв [47]. Більше того, порівняльна характеристика підручників з історії середньої школи в Японії та Китаю свідчить, що японські підручники відносно позбавлені явних спроб сприяти патріотизму і що вони містять більше інформації про спірні питання воєнного часу, такі як різанина в Нанкіні. Навпаки, китайські підручники, особливо після їх перегляду десять років тому, свідомо спрямовані на просування націоналістичного погляду на минуле як частину кампанії «патріотичного виховання» країни [12]. Така, лінія Китаю є закономірною, адже авторитарні лідери використовують націоналістичну пропаганду як інструмент зміцнення масової підтримки, особливо у регіонах з антирежимними настроями [11].

Лояльність японських підручників не означає, що тема патріотизму в Японії закрыта. У 2006 р. в Японії було переглянуто Основний закон про освіту (1947 р.), який упродовж 60-ти років визначив пацифістські принципи для післявоєнної японської освіти. Новий освітній документ передбачає важливість викладання любові до країни та регіону та

японської культури та традицій з особливим наголосом на моральному вихованні. Сьогодні це моральне виховання розглядається як найважливіша складова для пропагування патріотизму серед дітей. Критики, однак, висловлювали побоювання, що перегляд закону – це відродження довоєнного патріотизму і зміщення освіти Японії в право. Такі підозри з'явилися тоді, коли Сіндзо Абе, який проводив ревізію цього закону під час свого першого терміну на посаді прем'єр-міністра, був обраний на другий термін в грудні 2012 року. Однак побоювання критиків не підтвердились, адже праве патріотичне виховання в не матеріалізується класах. Натомість читачі прагнуть лише пропагувати основні моральні цінності, такі як вірність і дружба, співчуття і добробут [39].

Про те, що моральний аспект є центральним у вихованні японського патріотизму свідчить і порівняльне дослідження характеристик моральних зразків, представлених у підручниках з морального виховання в Кореї та Японії. Порівняння моральних цінностей, представлених у житті та історії моральних прикладів у двох країнах, які мають моральне виховання як самостійний та окремий предмет на основі національної навчальної програми. З цією метою у дослідники використовували такі аналітичні критерії, як гендер, національність, соціальні ролі, історичні передумови та специфічні моральні цінності. Результати показали значні подібності та відмінності в моральних зразках між двома країнами. У випадку подібності обидві країни підкреслюють моральну автономію та повагу до людського життя. У випадку розбіжностей, в той час як Корея представляє більше історичних осіб як моральних прикладів, Японія представляє більше студентів і звичайних людей як моральних прикладів [19]. Водночас, в Кореї все більшого значення набуває ідея космополітизму, яка відіграє важливу роль у забезпеченні бачення переосмислення корейської ідентичності. Це пов'язано насамперед з тим, що в останні роки корейське суспільство почало стикатися з викликами багатокультурного суспільства. Як наслідок космополітичні перспективи були відображені в останніх змінах корейської національної навчальної програми, що породило певну конфліктність, адже упродовж всієї історії Корея характеризувалася значною мірою однорідним населенням [24].

Абсолютно відмінними є концепції патріотичного виховання в Індії та Пакистані. В цих державах освіта використовується як інструмент штучного створення антагоністичних національних ідентичностей заснованих на релігійних і етнічних визначеннях та перекручуванні історії. Фундаменталізація індійських та пакистанських підручників, зокрема, є механізмами управління державою, за допомогою яких можна контролювати суспільство. Проте, ці загравання можуть мати серйозні міжнародні наслідки, оскільки дві антагоністичні національні ідентичності протистоять одна одній у визначенні історії та себе [26].

Також чітко вираженим на сьогодні національне виховання є у Зімбабве [43]. Тут, національні свята є одними з найдавніших відомих форм національно-міфологізуючих, які використовуються для управління, створення і відтворення національних спогадів та ідентичностей. Урядом Р. Мугабе національні свята були фальсифіковані. Він та його прибічники виокремили святкові дні, вільні від роботи, де люди роблять паузу і роздумують про те, хто вони, як нація. Показово, що Мугабе використовував ці святкування, щоб вирізати диктаторську, ексклюзивну, токсичну і вузьку версію національного буття [38]. Водночас сусідня держава Південна Африка (ПАР) прагне розбудовувати проект освіти демократичного громадянства задля подолання апартеїдного минулого та вираження сліпих патріотичних настроїв [48], а політика патріотизму Руанди, яку започаткував Руандійський патріотичний Фронт (RPF), прагне перетворити Руанду на економіку, що базується на знаннях, і таким чином досягти статусу середнього доходу до 2020 року. Фактично економічні чинники тут є підвалинами для патріотичного виховання, але інколи вони пропагують завищені прагнення до майбутнього, які не відповідають щоденним реаліям молоді породжуючи таким чином негативні настрої в суспільстві [23].

Важливо, що запропонований огляд проблеми патріотизму не є вичерпним й може бути основою для наступних наукових розвідок. Хоча на сьогодні вже існують теоретичні дослідження, які вивчали патріотизм більш як у 93 країнах світу. Їхні автори дійшли висновку, що громадяни більш розвинених і глобалізованих країн рідше пишаються своєю країною; громадяни частіше є патріотичними в країнах, що характеризуються вищим рівнем нерівності доходів і релігійно однорідністю, а громадяни країн, які зазнали прямого конфлікту, тобто страждають від терору і причин, що виникають через зовнішній конфлікт, мають тенденцію до вищого рівня національної гордості [16].

Висновки. Отже, сучасна міжнародна наукова спільнота приділяє неабияку увагу темі патріотизму й використовує різні підходи щодо розуміння патріотичного виховання. Зокрема, науковцями активно вивчаються такі конотації як національна гордість, громадянське й глобальне виховання. В основі більшості підходів лежить принцип критичного патріотизму й мультикультуралізму, покликаний запобігти політизації, радикалізації й формуванню расового забарвлення під час формування національної ідентичності. Більшість, особливо європейських та американських теоретиків прагнуть запропонувати модель глобального / наднаціонального патріотичного виховання й пропонують різні моделі сучасного патріотизму: конституційний, етичний, моральний, космополітичний. Важливо, що значна кількість країн приділяє особливу увагу підготовці педагогічних кадрів, які формуватимуть нову патріотичну особистість. Тобто, важливо, щоб майбутній педагог вірно розумів принципи моделі патріотизму, яку він використовує у

процесі формування ідентичності. З іншого боку, ми бачимо, що у більшості країн, і навіть цілих регіонів, національний та етнічний чинник дійсно залишається досить потужним, особливо в країнах з постколоніальним і посттоталітарним минулим. Проте, не в усіх країнах, де присутнє національно-патріотичне виховання воно має негативне забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andrea M. Hawkman, Selena E. Van Horn. What Does It Mean To Be Patriotic? Policing Patriotism in Sports and Social Studies Education / *The Social Studies*, Volume 110, 2019 – Issue 3. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00377996.2018.1553841> (дата звернення, 22.06.2019).
2. Andrew Bolton. Should Religious Education Foster National Consciousness? / *British Journal of Religious Education*, Volume 19, 1997 – Issue 3. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0141620970190303> (дата звернення 23.06.2019).
3. Anna Georgievna Sanina. Patriotism and Patriotic Education in Contemporary Russia / *Russian Social Science Review*, Volume 59, 2018 – Issue 5. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10611428.2018.1530512> (дата звернення, 22.06.2019).
4. Antonino Palumbo. Patriotism and pluralism: identification and compliance in the post-national polity / *Ethics & Global Politics*, Volume 2, 2009 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/egp.v2i4.2002> (дата звернення, 22.06.2019).
5. Audrey Osler. Teacher interpretations of citizenship education: national identity, cosmopolitan ideals, and political realities / *Journal of Curriculum Studies*, Volume 43, 2011 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220272.2010.503245> (дата звернення 23.06.2019).
6. Avril Keating. Educating Europe's citizens: moving from national to post-national models of educating for European citizenship / *Citizenship Studies*, Volume 13, 2009 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13621020902731140> (дата звернення, 22.06.2019).
7. Avril Keating. Nationalizing the post-national: reframing European citizenship for the civics curriculum in Ireland / *Journal of Curriculum Studies*, Volume 41, 2009 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220270802467475> (дата звернення, 23.06.2019).
8. Azadeh F. Osanloo. Civic responsibility and human rights education: a pan-educational alliance for social justice / *Intercultural Education*, Volume 20, 2009 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14675980902922176> (дата звернення, 23.06.2019).
9. Chee Keng John Wang. Patriotism and National Education: Perceptions of trainee teachers in Singapore / Chee Keng John Wang, Angeline Khoo, Chor Boon Goh, Steven Tan, S. Gopinathan. *Asia Pacific Journal of Education*, Volume 26, 2006 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02188790600607929> (дата звернення, 22.06.2019).
10. Chee Keng John Wang, Woon Chia Liu. Teachers' motivation to teach national education in Singapore: a self-determination theory approach / *Asia Pacific Journal of Education*, Volume 28, 2008 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02188790802469052> (дата звернення, 23.06.2019).
11. Chuyu Liu, Xiao Ma. Popular Threats and Nationalistic Propaganda: Political Logic of China's Patriotic Campaign / *Security Studies*, Volume 27, 2018 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09636412.2018.1483632> (дата звернення, 22.06.2019).
12. Daniel Sneider. Textbooks and Patriotic Education: Wartime Memory Formation in China and Japan / *Asia-Pacific Review*, Volume 20, 2013 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13439006.2013.793065> (дата звернення, 22.06.2019).
13. Elisabeth Sieca-Kozłowski. Russian military patriotic education: a control tool against the arbitrariness of veterans / *Nationalities Papers*, Volume 38, 2010 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00905990903386637> (дата звернення, 22.06.2019).
14. Elizabeth Suhay. Social norms, dual identities, and national attachment: how the perceived patriotism of group members influences Muslim Americans / Elizabeth Suhay, Brian Calfano, Ryan Dawe. *Politics, Groups and Identities*, Volume 4, 2016 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21565503.2015.1080614> (дата звернення, 22.06.2019).
15. Eran Gusacov. Am I or can I be a citizen of the world? Examining the possibility of cosmopolitan-patriotic education in Israel / *Ethics and Education*, Volume 14, 2019 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17449642.2019.1587683> (дата звернення, 22.06.2019).
16. Gal Ariely. Why does patriotism prevail? Contextual explanations of patriotism across countries / *Identities*, Volume 24, 2017 – Issue 3. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1070289X.2016.1149069> (дата звернення, 22.06.2019).

17. Gregory P. Fairbrother. The Effects of Political Education and Critical Thinking on Hong Kong and Mainland Chinese University Students' National Attitudes / *British Journal of Sociology of Education*, Volume 24, 2003 – Issue 5. URL: <https://www.tandfonline.com/action/doSearch?AllField=national+patriotic+education&pageSize=10&subjectTitle=&startPage=5> (дата звернення, 23.06.2019).
18. Harriet Marshall. Educating the European citizen in the global age: engaging with the post-national and identifying a research agenda / *Journal of Curriculum Studies*, Volume 41, 2009 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220270802642002> (дата звернення 23.06.2019).
19. Hyemin Han,. A quantitative analysis of moral exemplars presented in moral education textbooks in Korea and Japan / Hyemin Han, Sung Choon Park, Jongsung Kim, Changwoo Jeong, Yutaka Kunii, Sora Kim. *Asia Pacific Journal of Education*, Volume 38, 2018 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02188791.2018.1423950> (дата звернення, 23.06.2019).
20. Karina Korostelina. Shaping unpredictable past: National identity and history education in Ukraine / *National Identities*, Volume 13, 2011 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14608944.2010.508817> (дата звернення, 23.06.2019).
21. Katherine Tonkiss. Constitutional patriotism, migration and the post-national dilemma / *Citizenship Studies*, Volume 17, 2013 – Issue 3-4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13621025.2013.793083> (дата звернення, 23.06.2019).
22. Khalid Arar, Fadia Ibrahim. Education for national identity: Arab schools principals and teachers dilemmas and coping strategies / *Journal of Education Policy*, Volume 31, 2016 – Issue 6. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02680939.2016.1182647> (дата звернення, 23.06.2019).
23. Kirrily Pells,. Promising developments? Children, youth and post-genocide reconstruction under the Rwandan Patriotic Front (RPF) / Kirrily Pells, Kirsten Pontalti & Timothy P. Williams. *Journal of Eastern African Studies*, Volume 8, 2014 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17531055.2014.892672> (дата звернення, 23.06.2019).
24. Kyunghye So,. The idea of cosmopolitanism in Korea's national curriculum / Kyunghye So, Sangeun Lee, Jiae Park, Jiyoung Kang. *Asia Pacific Journal of Education*, Volume 34, 2014 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02188791.2013.809691> (дата звернення, 23.06.2019).
25. Koon Lin Wong,. Constructions of civic education: Hong Kong teachers' perceptions of moral, civic and national education / Koon Lin Wong, Chi Kin John Lee, Kin Sang Jacqueline Chan, Kerry John Kennedy. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, Volume 47, 2017 – Issue 5. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057925.2016.1262756> (дата звернення, 22.06.2019).
26. Marie Lall. Educate to hate: the use of education in the creation of antagonistic national identities in India and Pakistan / *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, Volume 38, 2008 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057920701467834> (дата звернення, 22.06.2019).
27. Marlene Laruelle. Patriotic Youth Clubs in Russia. Professional Niches, Cultural Capital and Narratives of Social Engagement / *Europe-Asia Studies*, Volume 67, 2015 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2014.986965> (дата звернення, 22.06.2019).
28. Michael Hand, Joanne Pearce. Patriotism in British Schools: Principles, practices and press hysteria / *Educational Philosophy and Theory*, Volume 41, 2009 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/j.1469-5812.2009.00528.x> (дата звернення 23.06.2019).
29. Michael S. Merry. Patriotism, History and the Legitimate Aims of American Education / *Educational Philosophy and Theory*, Volume 41, 2009 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/j.1469-5812.2007.00363.x> (дата звернення, 22.06.2019).
30. Michalinos Zembylas. The Teaching of Patriotism and Human Rights: An uneasy entanglement and the contribution of critical pedagogy / *Educational Philosophy and Theory*, Volume 46, 2014 – Issue 10. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00131857.2013.803238> (дата звернення, 23.06.2019).
31. Mikriukov V. Iu. The Content of Education in the Context of Military Patriotic Upbringing / *Russian Education & Society*, Volume 51, 2009 – Issue 8. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/RES1060-9393510802> (дата звернення, 23.06.2019).
32. Mira Moshe. Between national and constitutional patriotism: framing financial patriotic discourse / *Journalism Studies*, Volume 5, 2004 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616700412331296428> (дата звернення, 22.06.2019).
33. Muna Golmohamad. Education for World Citizenship: Beyond national allegiance / *Educational Philosophy and Theory*, Volume 41, 2009 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/j.1469-5812.2009.00535.x> (дата звернення, 22.06.2019).
34. Nelli Piattoeva. Citizenship and nationality in changing Europe: a comparative study of the aims of citizenship education in Russian and Finnish national education policy texts / *Journal of Curriculum*

- Studies*, Volume 41, 2009 – Issue 6. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220270902845182> (дата звернення, 22.06.2019).
35. Pierre-Étienne Vandamme. Indirect cosmopolitan education: on the contribution of national education to attitudes towards foreigners / *Journal of Global Ethics*, Volume 14, 2018 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17449626.2018.1496351> (дата звернення, 23.06.2019).
  36. Piotr Żuk. Nation, national remembrance, and education – Polish schools as factories of nationalism and prejudice / *Nationalities Papers*, Volume 46, 2018 – Issue 6. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00905992.2017.1381079> (дата звернення, 22.06.2019).
  37. Philip Bamber. Educating Global Britain: Perils and Possibilities Promoting 'National' Values through Critical Global Citizenship Education / Philip Bamber, Andrea Bullivant, Alison Clark, David Lundie. *British Journal of Educational Studies*, Volume 66, 2018 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00071005.2018.1533097> (дата звернення 22.06.2019).
  38. Shepherd Mpofu. Toxification of national holidays and national identity in Zimbabwe's post-2000 nationalism / *Journal of African Cultural Studies*, Volume 28, 2016 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13696815.2015.1062354> (дата звернення, 23.06.2019).
  39. Shinobu Anzai. Re-examining patriotism in Japanese education: analysis of Japanese elementary school moral readers / *Educational Review*, Volume 67, 2015 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00131911.2014.975783> (дата звернення, 23.06.2019).
  40. Shuyi Chua & Jasmine B.-Y. Sim. Rethinking critical patriotism: a case of constructive patriotism in Social Studies teachers in Singapore / *Asia Pacific Journal of Education*, Volume 37, 2017 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02188791.2016.1142425> (дата звернення, 23.06.2019).
  41. Soobin Choi, Yun-Kyung Cha. Integration policy in education and immigrant students' patriotic pride in host countries: A cross-national analysis of 24 European countries / *International Journal of Inclusive Education*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13603116.2019.1574315> (дата звернення, 22.06.2019).
  42. Stavroula Philippou. Citizenship education curricula: comparing the multiple meanings of supra-national citizenship in Europe and beyond / Stavroula Philippou, Avril Keating, Debora Hinderliter Ortloff. *Journal of Curriculum Studies*, Volume 41, 2009 – Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220270802475015> (дата звернення, 23.06.2019).
  43. Tavengwa Gwekwerere. Patriotic narratives on national leadership in Zimbabwe: Zimbabwe African National Union-Patriotic Front (ZANU-PF) and Movement for Democratic Change (MDC) song texts, ca 2000–2017 / Tavengwa Gwekwerere, Davie E Mutasa, Douglas Mpondi, Believe Mubonderi. *South African Journal of African Languages*, Volume 39, 2019 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02572117.2019.1572323> (дата звернення, 22.06.2019).
  44. Thomas Kwan Choi Tse. Remaking Chinese identity: hegemonic struggles over national education in post-colonial Hong Kong / *International Studies in Sociology of Education*, Volume 17, 2007 – Issue 3. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09620210701543908> (дата звернення, 22.06.2019).
  45. Thomas Kwan-Choi Tse. When Christian education meets patriotism: Christian organisations' response to the introduction of Moral and National Education in Hong Kong schools / *British Journal of Religious Education*, Volume 39, 2017 – Issue 3. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01416200.2015.1117416> (дата звернення, 22.06.2019).
  46. Timothy Yuen, Michael Byram. National identity, patriotism and studying politics in schools: a case study in Hong Kong / *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, Volume 37, 2007 – Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/action/doSearch?AllField=national+patriotic+education&pageSize=10&subjectTitle=&startPage=3> (дата звернення, 22.06.2019).
  47. Yingjie Guo. Patriotic villains and patriotic heroes: Chinese literary nationalism in the 1990s / *Nationalism and Ethnic Politics*, Volume 4, 1998 – Issue 1-2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13537119808428533> (дата звернення, 23.06.2019).
  48. Yusef Waghid. Patriotism and Democratic Citizenship Education in South Africa: On the (im) possibility of reconciliation and nation building / *Educational Philosophy and Theory*, Volume 41, 2009 – Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/j.1469-5812.2008.00436.x> (дата звернення, 22.06.2019).
  49. Указ Президента України №580/2015 Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> (дата звернення, 23.06.2019).
  50. Чому в Ізраїлі ухвалили закон про національну єврейську державу? / Олександр Баранов. BBC, 20 липня 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44894773> (26.06.2019).

EDUKACJA PATRIOTYCZNA W ŚWIECIE NOWOCZESNYM: KONCEPCJE I PODEJŚCIA

Adnotacja. We współczesnym świecie edukacja patriotyczna ma szczególny przedmiot badań. Większość teoretyków dokładnie bada ten trend w kontekście nowych paradygmatów ideologicznych i geopolitycznych. Skomplikowana przeszłość historyczna większości państw i globalne wyzwania współczesności skłoniły współczesnych uczonych do świadomego unikania sformułowania, które bezpośrednio łączy proces kształtowania tożsamości ludzkiej z narodowością w procesie edukacji patriotycznej. W wielu analizowanych badaniach problem patriotyzmu rozważany jest głównie w kontekście edukacji obywatelskiej i krytycznej. Aby zapobiec sytuacjom konfliktowym, teoretycy proponują różne modele lojalności / konstytucjonalnego patriotyzmu oparte na zasadach demokratycznych, moralności i tolerancji międzyetnicznej. Jednak żadna z tych koncepcji nie została jeszcze w pełni wdrożona, ponieważ ideały liberalnego patriotyzmu często nie odpowiadają rzeczywistości życia lub są ignorowane przez systemy polityczne państw i jednostek ponadpaństwowych. Pomimo tych niedociągnięć nowoczesne państwa poświęcają się szkoleniu kadry naukowej i pedagogicznej, które tworzą patriotyczną tożsamość nowych pokoleń. Dla nich ważne jest, aby nauczyciele jakościowo interpretowali podstawowe zasady nowej polityki patriotycznej, nie zniekształcając jej treści ideologicznych. Znaczące jest, że w wysoko rozwiniętych gospodarczo krajach świata wykształcenie patriotyzmu powstaje przez pryzmat wielokulturowości i kosmopolityzmu, aby stworzyć ponadnarodową / globalną tożsamość. Jednak w krajach postkolonialnych, posttotalitarnych i słabo rozwiniętych gospodarczo lub mających konflikty graniczne, to właśnie edukacja narodowo-patriotyczna jest bardziej wyraźna, co również ma pewne różnice. Radykalizacja i zniekształcenie przez niektóre z tych krajów prawdziwego znaczenia i istoty narodowej edukacji patriotycznej czasami pogarsza społeczność międzynarodową i nadaje edukacji narodowo-patriotycznej negatywny kolor.

Słowa kluczowe: patriotyzm, narodowa edukacja patriotyczna, tożsamość narodowa, edukacja obywatelska, patriotyzm konstytucyjny, lojalny patriotyzm, obywatelstwo globalne, duma narodowa, wychowanie moralne, patriotyzm krytyczny, patriotyzm kosmopolityczny.

PATRIOTIC EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CONCEPTS AND APPROACHES

Annotation. In the modern world, patriotic education is a special subject of research. Most theorists thoroughly study this trend in the context of new ideological and geopolitical paradigms. Complicated historical past of most states and global challenges of modern times led to the situation, in which modern scientists deliberately avoid the formulation that directly links process of forming human identity with nationality in the process of patriotic education. In a number of analyzed researches, problem of patriotism is considered mainly in the context of civil and critical education. In order to prevent conflict situations, theorists propose different models of loyalty/constitutional patriotism based on democratic principles, morals and interethnic tolerance. However, none of the concepts has yet been implemented in its full size, since ideals of liberal patriotism often do not correspond to the realities of life, or are ignored by political systems of state and supra-state formations. Despite these disadvantages, modern states pay attention to the training of scientific and pedagogical personnel who form patriotic identity of new generations. For them, qualitative interpretation of the fundamental principles of new patriotic policy, not twisting its ideological content is important for teachers. It is significant that in countries, highly developed economically, education of patriotism is made through the prism of multiculturalism and cosmopolitanism in order to form a supranational/global identity. However, it is precisely that in post-colonial, post-totalitarian, and those countries, which are poorly developed economically or have border conflicts, national-patriotic education is more distinct, and also have certain differences. Radicalization and deformation of true meaning and essence of national patriotic education, made by some of these countries sometimes alerts international community and gives negative connotation of national-patriotic education.

Key words: patriotism, national patriotic education, national identity, civil education, constitutional patriotism, loyal patriotism, global citizenship, national pride, moral education, critical patriotism, cosmopolitan patriotism.

Kotsur Lesya, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer, Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Gregory Skovoroda.

Address: 08400, Kyiv region, Pereyaslav-Khmelnitsky city, st. Pasichnaya 33v

Тел: 0957375052

E-mail: dombrovska_ne@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8996-1606>